

Eğitim Açısından Edebiyat ve Behiştî'nin “Heşt Behişt” Mesnevisi

Behiştî's Mathnawi “Heşt Behişt” In Classic Turkish Literature In Terms Of Education

Nurgül ÖZCAN*

ÖZET

Edebî metinlerin, estetik ve sanat işlevi yanında bir görevi de halkı eğitmektir. Her edebî metnin mutlaka muhatabına iletmek istediği bir mesaj vardır.

Klasik Türk edebiyatı her ne kadar daha çok estetik ve sanat yönüyle öne çıkmışsa da bu edebiyat içinde, sosyal hayatla doğrudan ilişkili sayısız eser bulunmaktadır. Klasik Türk edebiyatına bu gözle baktığımızda, insan eğitiminde kullanılacak pek çok malzemenin var olduğu ve mahiyetinde birçok bilim dalı için incelenmeye değer sayısız malzeme barındırdığı görülecektir.

Şiir, özellikle tasavvufî metinlerde amaç olmaktan ziyade insanı eğitime maksadıyla kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkar. Bu tür eserler incelendiğinde, kişisel ve toplumsal gelişim metodlarının da izah edildiği metinler olduğu görülecektir.

Behiştî'nin tasavvufî bir metin olarak kaleme aldığı, okuyucuya baştan sona iyi insan olma konusunda öğütler verdiği *Heşt Behişt* adlı mesnevisi klasik Türk edebiyatında eğitim bağlamında güzel bir örnektir.

Behiştî, eserini bölümlere ayırırken insan eğitimde önemli gördüğü davranışlara göre bir tasnif yapmıştır. Bölümlerde verilmek istenen mesajlar İslâm tarihinden bazı hadiselerin tahkiye edilmesiyle aktarılmış; bu vesileyle anlam daha da güçlendirilmiştir. Şair, bölümlerin başında, anlatacağı hikâyeye girmeden önce, insan eğitiminde önemli gördüğü kavramları vurgulamak için kısa bir giriş yapmayı uygun görmüştür.

Bu makalede, Behiştî'nin *Heşt Behişt* adlı mesnevisinin insan eğitimi açısından önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Behiştî, Heşt Behişt, Mesnevi, Eğitim, Klasik Edebiyat

Çalışmanın türü: Araştırma

ABSTRACT

One of the functions of the literary works is to educate the public as well as producing aesthetic and artistic values. Every literary work gives a social message for its followers. Although most of the classical Turkish literature is valued within the aesthetic and artistic aspect, numerous works are directly related to social life. The fact that ghazals are counted as the starting point to evaluate the literary identity of poets led to the idea that this literature is a literature of dreams circling around symbols and imagery. Except the experts of the subject, the general opinion tend to ignore the social content in the classical literature, apart from a few works such as *Harname*, *Şikayetname* and so on and the style “*Hikemi*” in which Nabi was the forerunner. In the evaluation of this literature that has continued for ages, the social value of the divans and the other products were unfortunately overshadowed. Especially in mystical works the poet puts forward suggestions for the development and purification of human soul. These works are the texts in which the poet explained his interlocutors the methods of personal and social development according to the understanding he adopts. The Divan literature examined in this perspective renders a considerable number of materials about human education and countless materials worthy of examination for many sciences to its service.

Behiştî's masnavi of “*Hest Behişt*” is a significant literary work which has advices viable in the present from many aspects. *Heşt Behişt* represents a good example to the direct relation of the classical Turkish literature with education and life. This work is the one that can be easily used in education. In *Heşt Behişt*, there are suggestions of solution to the matters of many modern sciences such as psychology, sociology and philosophy. In our study, there is a focus on the idea that similar kinds of works should be evaluated again within this perspective as seen in the analysis of *Heşt Behişt*.

Behiştî, who lived in the sixteenth century, is among the most significant poets of his period. Behiştî's masnavi called “*Heşt Behişt*”, which he wrote as a mystic text and in which he gives suggestions to his readers about being a good person throughout, is a nice example in Classical Turkish Literature in the context of education. His having ordered his work on classified chapters regarded as significant. The poet found it necessary to make a short introduction to stress the concepts he regarded as important in human education before starting the story he will tell at the beginning of the chapters.

Psychologically the “author” prepares the mind of readers to take recommendations by making evaluations on the transience of the world and time, the nature of human being in the chapter under the title “*matla*” before passing to the chapters in his work. He reminds people of both their end and the end of the world by making parallels between humans and the world.

In the first part, he takes up with the subject of sincerity and good deeds. According to Behiştî, gaining happiness in two worlds depends on praying with sincerity. While the person is praying, he should purify his mind and soul from the negative things he inhabits in his personality and avoid from showing-off and hypocrisy.

In the second part, the main subject is decorum. By saying “the person who does a favour finds a favour and the person who behaves well is welcomed”, he implies that goodness does not only bring benefits to the person himself but also to society.

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi

The third part, in which generosity is the focus, the importance of donating for God's sake is referred. It is indicated that the philanthropic donations and sacrifices are not to satisfy the ego. He reminds people of the temporariness of the world and the reality of death. It is announced to generous people that they will be granted peace and their riches will not decrease but on the contrary increase much more.

In the fourth, he writes on God's name, "Melik" (Meaning "sovereign, ruler, king" in reference to God), which means the real owner of the property, ruler and sultan. It is felt that all people who have been born since Adam are the servants of the All-Mighty God. The material world is a temporary place that one should not trust and attach oneself to. Human beings should perform what the creator God commands by persevering with resignation and using their will.

The fifth part explains what kind of manners human beings should assume in the face of problems and how they can overcome them.

In the sixth part, it is mentioned that as immortality belongs only to God, that everything present outside Him is temporary.

In the seventh part, it is told that reaching real happiness depends on obeying God's orders and serving every order of Him.

In the eighth and the last part, the main subject is the love of prophets and the importance of following them.

The poet says that he does not give any importance to art and finery in his poems and the main purpose for writing his work is not fame but giving advice. He expresses that he gives more importance to meaning rather than form, that is, doing art in his works and he creates his work with the inspiration that he gets from God.

The interdisciplinary studies about classical literature texts should gain much more interest and the texts should be criticized within references to the relevant disciplines. The literary works which reflect the social, economic and political atmosphere of societies are to be regarded as important resources. When we consider the centuries-long history of our classical literature and its various genres, we will understand the nature of this richness and content better. When the interdisciplinary perspective is applied to the classical literature texts, these studies that reflect the riches of the past will also enable the new generation to gain self-confidence in the name of the culture they belong to.

Keywords: Behiştî, Heşt Behişt, Mathnawi, Education, Classical Literature

The type of research: Research

GİRİŞ**

Edebiyat toplumun aynasıdır. Şairler yaşadıkları toplumun sözcüleri konumundadır. Şairlerin bakışı ve tespiti kendi dönemleri ve sonrası için değer taşır. Bir milletin geçmişi ile ilgili meseleler değerlendirilirken edebî metinler ve diğer sanat eserlerine başvurulmazsa o dönem ya da mesele ilgili hükümler eksik kalır.

Edebiyat sadece ortaya çıktığı dönem hakkında bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda hem vücuda getirildiği dönemde hem de sonraki dönemlerde muhataplarını aydınlatma misyonunu da üstlenir. Edebî metinlerin, estetik ve sanatsal işlevi yanında bir görevi de halkı eğitmektir. Sonuçta edebiyat, görünüşte eğlendirirken düşündüren, eğiten bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her edebî metin ya da edebiyat ekolünün mutlaka muhatabına iletmek istediği bir mesaj vardır. Bir şiir ilk bakıldığında sadece hayal ürünü olarak görülebilir "ne kadar hayal mahsulü olursa olsun her sanat eserinin temelinde sanatkârın tabii ve sosyal çevresinden edindiği izlenimler yer alır. Sanatkâr bu izlenimlerden aldığı ilhamla geniş ve sınırsız hayal gücünü, bilgilerini, sanatkârlık gücünün kendisine bahşettiği imkânları kullanarak bir potada eritir ve mensup olduğu sanat ekolünün anlayışına uygun olarak bir kalıba döküp eserini meydana getirir." (Sefercioğlu, 2002; 664) Edebî eser, hem kaleme alındığı devir, hem onu kaleme alan sanatçı hem kullanılan kelime kadrosu hem de temsil ettiği anlayış bakımından önemli bir değere sahiptir. Çünkü her edebî metin, ait olduğu dünya açısından bir bütünün parçası hükmündedir.

Klasik Türk edebiyatına, Tanzimat'tan günümüze kadar 'toplumdan kopuk bir hayal edebiyatı' olduğu gerekçesiyle yoğun eleştiri yapılmıştır. Son dönemlerde araştırmacılar, bu görüşün aksine, divan şairinin malzemesini toplumun maddi ve manevi her türlü alanından aldığına dair çalışmalarda bulunmuştur. Başlangıçta bir hayal edebiyatı olarak öne çıkan klasik Türk edebiyatının, dikkatle incelendiğinde toplum hayatının birçok yönüne ayna tuttuğu görülecektir. Yapılan bazı çalışmalar klasik edebiyatın sosyal hayatla ilişkisi üzerinde ciddi tespit ve sonuçlar ortaya çıkarmıştır. (Şentürk, 1993; 571) "Divan şiiri dış dünyayı kendi iç âlemini anlatmak için somut bir örnek olarak kullanır. Bu yüzden bu şiir nesnel dünyadan o kadar da kopuk değildir"(Okuyucu, 2004;87).

Klasik edebiyat, sosyal hayatla doğrudan ilişkili olması dolayısıyla, bünyesinde pek çok bilim dalı için incelemeye değer unsurlar barındırmaktadır. "Klasik edebiyatımızın tarih, felsefe, din, tasavvuf, sosyal antropoloji, bilim ve gündelik hayatın tezahürleri ile oluşturduğu ortak alanların tespiti. Bu alanların klasik edebiyatımız ile kesişme noktalarının tespiti, kültür tarihimiz bakımından son derecede önemli

** Bu makale Uluslararası Burç Üniversitesi tarafından düzenlenen "1. Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. 9-10 Haziran 2009, Saraybosna.

gerçeklerin ortaya çıkışını sağlayacaktır." (Doğan, 1999a; 3) Altı asır devam eden ve toplumun bütün kesimleri tarafından kabul gören bu edebiyatta tabii olarak insanı ilgilendiren, ona yön veren her şey mevcuttur. "Edebî eserlerin dış kabuklarını yavaş yavaş kaldırıp asıl içine yani onları dokuyan insanın zihnî veya teessürî yaşayışının işleyiş biçimine inmek" (Tarlan,1981;192) geçmişteki metinlerin günümüze kılavuz olmasını sağlamak gerekmektedir.

Klasik Türk edebiyatı denilince şüphesiz ilk akla gelen divanlardır. Divanlarda ise en hacimli bölüm gazellere ayrılmıştır. Gazeller bölümü, divanın asıl bölümü olarak değerlendirilir. Şairler, sanat hünerlerini ve hayat felsefelerini daha çok gazellerde sergiler. Şairlerin edebî kimliğinin değerlendirilmesinde ağırlıklı olarak gazellerden yola çıkılması, bu edebiyatın semboller ve mazmunlar içinde dönüp dolaşan bir hayal edebiyatı olduğu kanaatini doğurmuştur. Bunun başka bir sebebi de çalışmaların çoğunun klasik edebiyatın sanatsal yönünde yoğunlaşmasıdır.

Konunun uzmanları istisna tutulursa, genel kanaat; klasik edebiyatta, Har-nâme, Şikâyet-nâme vb. birkaç eser ile Nâbî'nin öncülüğünü yaptığı hikemî tarzın dışında, sosyal içerikli fazla eser kaleme alınmamış olduğu şeklindedir. Asırlar boyu devam etmiş bu edebiyatın değerlendirilmesinde, divanların sosyal yönü ile divanlar dışında kalan diğer ürünler maalesef gölgede kalmıştır. Sözcüleri, divan şiirinde redifler incelendiğinde rediflerin de dönemleri ile ilgili bir belge niteliği taşıdığı görülür. "Redif olarak seçilen kelimeler, şairlerin ve aynı zamanda içinde yaşadıkları toplumun psikolojisini yansıtır." (Kurnaz, 1995; 65-68) Yahya Kemal "Türk redifi buldu mu, şiirin asıl özünü söylemiş demektir." ifadesiyle mananın ağırlık merkezini oluşturmada redifin önemine dikkat çeker." (Özbalcı, 1990: 159) Özellikle kaside nazım şekli ile ele alınan metinlerde sosyal hayatla ilgili sayısız tasvir ve kültürel mevzu işlenmiştir. "Şairler, içinde yaşadıkları muhit ile mensup oldukları milletle o kadar alakalıdır ki, divanları dolduran ince ve musanna beyitler arasında uzun uzun araştırdıktan sonra belki mahalli bir renge, milli bir hususiyete tesadüf olunabilir." (Levend, 1984; 638)

Halbuki klasik edebiyatta manzum ya da mensur, kişisel ve toplumsal konuları içeren, nasihat-nâme, pend-nâme, sur-nâme, siyaset-nâme, kıyâfet-nâme vb. sayısız eser kaleme alınmıştır. "Yaklaşık yedi asır boyunca Türk milletinin ilim ve kültür zümresine hitap etmiş olan Dîvan edebiyatı hakkında ortaya konulan tetkikler maalesef yetersiz kalmaktadır. Bu edebiyatın sadece dîvanlar muhtevâsından ibaret olmayıp mesnevîler, münşeât vb. mensur eserlerin de bu edebiyatın mahsullerinden buldukları dikkate alınacak olursa, isminin dahi kifayetsiz kaldığı görülür" (Şentürk, 2002: XV). "Bu edebiyatın temsilcileri tarafından yazılan, toplumu derinden etkileyen veya doğrudan anlatan pek çok eser, sanki yokmuş gibi dikkate alınmamaktadır. O devirde yazılan tarih eserleri, siyâset-nâmeler, âdâb-ı muaşeret kitapları, eğitimle öğretmele araştırmayla ilgili eserler, düşünleri eğlenceleri anlatan sur-nâmeler, hâtralar, seyahat eserleri, mektuplar, atasözü, deyim ve fıkra kitapları ve pek çok benzerleri hep bu edebiyatın temsilcileri tarafından kaleme alınmıştır (Kortantamer, 1993; VII,VIII). İnançın önemli bir etkiye sahip olduğu Osmanlı'da nasihat ve mesaj içerikli didaktik metinlerin çoğunda bu durum söz konusudur. Mesela "nasihat-nâmelerde ahlakın felsefesini yapmak yerine doğrudan yapılması istenen davranışlar övülmüş, tavsiye edilmiş; kaçınılması gereken, birey veya toplum açısından zararlı görülen davranışlar ise yerilmiş ve sakındırma yolunda öğütlere yer verilmiştir" (Kaplan, 2001; 133).

Özellikle tasavvufî eserlerde şiir, amaç olmaktan ziyade insanı eğitmek için kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkar. Şair, okuyucuya, insan ruhunun safılaşması, tekâmülü için öneriler getirir. Bu eserler, muhatabına, şairin mensup olduğu anlayışa göre kişisel ve toplumsal gelişim metodlarının izah edildiği metinlerdir. "Tasavvuf da divan şiiri bilgisinin arka planında önemle yer alan bir kültür unsurudur. Sadece tasavvufî metinlerde değil; diğer metinlerde de kendisini hissettiren tasavvuf divan şairinin iç derinliğinin bir ifadesidir." (Doğan, 1999b; 424)

Klasik Türk edebiyatına bu gözle baktığımızda insan eğitiminde kullanılacak birçok malzemenin var olduğu fark edilecektir. Gelişmiş ülkelerde son dönemlerde, eğitimde edebî metinlerin kullanılması ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. "Özellikle 1990'lı yıllarda, sayıları gittikçe artan sosyal bilgiler eğitimcilerinin, edebî çalışmaların sosyal bilgiler öğretimine önemli katkılarından olduğunu kabul etmeye başladıkları görülmüştür. ABD'de birçok eyaletin eğitim programlarında yer alan rehber ilkelerinde, özellikle ilköğretimde, edebiyat ve sosyal bilgiler arasındaki güçlü ilişki vurgulanmıştır." (Govan ve Guzzetti) Farklı

kesim ve kültürlere hitap edilen Osmanlı İmparatorluğu döneminde oluşturulan metinlerden faydalanılması elbette günümüz eğitime katkı sağlayacaktır.

Bu bağlamda; çalışmamızda, Behiştî'nin tasavvufî bir metin olarak kaleme aldığı, okuyucuya baştan sona iyi insan olma konusunda öğütler verdiği *Heşt Behişt* adlı mesnevisine dikkat çekmek istiyoruz. Bu örnekten hareketle amacımız, başta mesnevi türü olmak üzere, Klasik Türk edebiyatının eğitimde kullanılabilirliğine vurgu yapmaktır.

On altıncı asırda yaşayan Behiştî, tezkirelerde yer alan devrinin önemli şairlerindedir. Behiştî, tasavvufa meyiletmeden önce çağdaşı ilim adamlarının takdirini kazanmış bir âlim, tasavvufa intisapdan sonra da ârif, kâmil, çevresi üzerinde etkili bir mürşid ve vaizdir. Tasavvuf neşvesinden gelen rintmeşrep bir kişiliğe sahiptir. (Aydemir, 2000; 519) Şiirlerinde oldukça sade bir dil kullanan şâir, mahallî unsurlara yer vermiş, atasözü ve deyimlere yoğun olarak başvurmuş, halk söyleyişlerini ustalıklı şüire taşımıştır. (Aydemir, 2000; 519)

Behiştî, "Kuvvetli bir İslam kültürüne sahiptir. Arapçası, bu dildeki kaynaklara vâkıf olacak ve eser yazacak seviyededir. Şairin en önemli meziyetlerinden biri de dile olan hâkimiyetidir." (Yeniterzi, 2001; 53)

Şuârâ tezkirelerinde ve bazı biyografik eserlerde Behiştî, şu ifadelerle değerlendirilir: "Edirne ve İstanbul mabeyninde Çorlu nâm kasabada tavattun itmiş ve 'ulemâ kısmından nâsih ü vâiz ve ziynet-i minber-i pend ü mevâ'izdür. Sâir ma'ârifinden fazla manzum kitâb-ı fesâhat-şîârî ve müdevven ebyât u eş'ârî dahî vardır. (Canım, 2000; 196) "Şeyh Ramazan Behiştî; Abdümuhsin Çelebi'nin oğludur. Vizeli veya Çorlu'lu. Vâ'iz, imam-hatib. Çorlu'da binâ ettiği tekyede medfûndur..." (Tuman, 2001; 225) "...Ehl-i ilm zümresindedir. Müddet-i medîd ve ahd-i ba'iddür ki kasaba-i mezkûrede vâ'izdür. Mütalâ'a-i mütedâvâle ve tefâsir ü ehâdise evkât-ı ba-berekâtın sarf idüp her fenne resâil yazmışdır ki makbûl-i merdüm-i efâzıl olmuş. Zât-ı şerîfi kemâlât ile âreste ve unsur-ı latîfi hilm ü hayâ ile pirâstedür. El-hak ol ser-âmed-i erbâb-ı hünerün ma'lûmâtı mu'ciz-âyât-ı ve kemâlât-ı bî-nihâyâtı bir haddedür ki tarîkdan ferâgat itmeyüp ol semte süluk idüp sâ'ir müderrisin gibi tadrîs kabulitse az zamânda mevâlî-i 'izâm ve ehâlî-i kirâmdan add olunması mukarrer idi... (Solmaz, 2005; 225)

Behiştî, *Heşt Behişt*'i bölümlere ayırırken insan eğitimde önemli gördüğü davranışlara göre bir tasnif yapmıştır. Bölümlerde verilmek istenen mesajlar İslâm tarihinden bazı hadiselerin tahkiye edilmesiyle aktarılmış; bu vesileyle anlam daha da güçlendirilmiştir. Şair, bölümlerin başında, anlatacağı hikâyeye girmeden önce, insan eğitiminde önemli gördüğü kavramları vurgulamak için kısa bir giriş yapmayı uygun görmüştür. Beyitlerde kavramların anlamı açıklanmış, faziletleri hakkında genel bilgi verilmiştir.

Eserin bölümlerinde, eğitim açısından önem arz eden beyitlerden bazılarının değerlendirilmesi şöyledir:

Müellif, eserinde bölümlere geçmeden evvel *matla'* başlığı altındaki bölümde zamanın (dünyanın) geçiciliği ve insanın varlığının mahiyeti ile ilgili değerlendirmeler yaparak okuyucunun zihnini psikolojik açıdan nasihat almaya hazırlar:

Geçer âhir zamân-ı nâ-müsâ'id
Türâba halt olur her sâk u sa'id (137)*

Zaman kavramının insan hayatındaki yeri ortadadır. Burada şair 'ahir zaman' kavramıyla zamanın geçiciliğine ve varlığın sona yaklaşmış olmasına dikkat çekmektedir. İnsan ve kâinat arasında bir bağlantı kurarak insana hem kendi sonunu hem de kıyameti hatırlatmıştır. Günümüzde insan psikolojisi ile ilgilenen bazı bilim adamları da; ruh sağlığı açısından, insanın ölüm gerçeğini yok saymasını değil, onunla yüzleşmesini önermektedirler. Mesela; psikiyatrist Dr. Irvin Yalom, hem kendisinin hem de hastalarının deneyimlerinden ve edebiyat, felsefe gibi çok çeşitli alanlardan yakaladığı ipuçlarının izini sürerek, ölümle doğru bir biçimde yüzleşilir ise, insanın yaşam kalitesini artırabileceği ve güçlü bir 'uyanış' yaşanacağı konusunda kendisinden çok emindir. Hatta bu uyanışa dair çeşitli klinik vakalardan ve edebiyattan verdiği örnekler, oldukça ilgi çekicidir. Örneğin Dostoyevski'nin idama mahkûm edilip tam kurşuna dizilecekken

* Örnek olarak alınan beyitlerin sonundaki numaralar Emine Yeniterzi'nin "Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi" adlı çalışmasındaki beyit numaralarıdır.

affedilmesinin, yani ölümle yüzleşip kendi uyanışını sağlayacak bir deneyim yaşamasının, dünya edebiyatını etkileyecek o romanları yazabilmesinde ne kadar etkili olduğuna dikkat çekiyor. (Yalom, 2008; 57)

Akarsu gibidür hâli zamânun
Geçürme çağın ol âb-ı revânun (143)

Bilenler didi ahvâl-i cihânı
Ganîmet mâlıdur fırsat zamânı (144)

Zaman, metinde dünya yerine de kullanılmıştır Yukarıdaki beyitlerde zaman hızlı geçmesi münasebetiyle, akarsuya benzetilmiştir. Behiştî, yapılması gerekenlerin vaktinde yapılması konusunda muhataplarını uyarmaktadır. Şairin, önce dünyanın geçiciliğine işaret ederek bu kavramın olumsuz yönünü öne çıkarmasının hemen ardından dünyanın bir ganimet yeri ve fırsat mekânı olmasına dikkat çekmesi eğitim açısından manidardır. “Psikolojide yer alan ‘zaman yönetimi’ kavramından amaç da bireylerin zamanlarını etkin biçimde kullanmalarını sağlayarak verimliliklerini arttırmaktır.” (Tezeren, 1988; 8-12)

1. Birinci Behişt:

İlk bölüm ağırlıklı olarak ihlâs konusuna ayrılmıştır. İhlâs kelimesi lugatte; “*Halis, temiz doğru sevgi, gönülden gelen dostluk samimiyet doğruluk, bağlılık.*” (Devellioğlu, 1986; 498) Tasavvufî olarak da; “gösterişi bırakmak taatte ibadette samimi olmak... Kalbi, safasına keder veren şeyden kurtarmak. Tam bir doğrulukla kullukta bulunmak” (Cebecioğlu, 2009; 299) anlamlarıyla açıklanmıştır. İhlâsın bir başka anlamı da; kulun Allah dışında hiç kimsenin rızasını gözetmeden riyasız, sadakat ile kulluğunu yerine getirmesidir:

Eger ihlâs ile olursa tâ’at
Senündür iki âlemde sa’âdet (173)

Şaire göre, iki cihanın saadetini kazanmak, ibadeti ihlâs ile yapmaya bağlıdır.

Virüp tohm anlara hüsn-i amelden
Didi koman bunı ölince elden (159)

Burada ‘hüsn-i amelden’ maksat amel-i sâlihtir. Yani kulun ameline kötü olan hiçbir şey karıştırmaması ve davranışlarında daima iyi olana yönelmesidir, Başka bir deyişle insan hem kendisi hem de başkası için daima iyi olanı istemelidir. “İyi isteme, etkilerinden ve başarılarından değil, yalnızca isteme olarak, yani kendi başına iyidir. (Kant, 1982; 8) “Bir kimsenin kendisi ile ilgili algılamaları ve kanaatleri onun benlik bilincini oluşturur. Olumlu benlik bilinci için koşulsuz sevgi (unconditioned love) gereklidir. Koşulsuz sevgi, birey ne yaparsa yapsın onun sevgi ve saygıya layık olduğunun kabulüdür. Bu tür sevgi içinde büyüyenlerin benlik anlayışları, güçlü ve olumludur.” (Rogers, 1961; 184-256)

Beyite göre, Allah insanın mahiyetine güzel amelin tohumunu yerleştirmiştir. Kullarına ölünceye kadar bundan ayrılmamalarını tavsiye eder. Şair, yaratıcının kulundan beklentisini hatırlatmış, insanın kendinde gizli olan güzelliklerin farkına varmasını amaçlamıştır. Metnin devamında:

Bunun cennetdedür hüsn-i simârı
Tehî görme sakın bu kesb ü kârı (161)

Beyiti ile ‘hüsn-i amel’ in sonunda elde edilecek ödül açıklanır. Ödül cennet ve cennetteki ‘hüsn-i simâr’ dır, yani en güzel cennet meyveleridir.

Dünya gelip geçici bir mekân olduğundan insanın burayı vatan tutması doğru değildir. Ona bağlanmamak, dünya nimetleri karşısında sarhoş olmamak, dünyayı mağlup etmek Hakk’ın buyruğudur:

Ne lâzım biz vatan tutmak bu yurdu
Anı ütmek gerek kim Hak buyurdu (162)

Metnin devamında "amel" kavramı üzerinde durulur:

Eger müflis be-kâr isen amelde
Göresin hâlünü rûz-ı ecelde (165)

Amel, kelime anlamı olarak; iş, amacı olan eylem anlamına gelir. Dini terminolojide ise amel, kişinin inancı doğrultusunda hareket etmesi, ibadetlerini yerine getirmesidir. Heşt Behişt'te amel-i sâlih hususunda zayıf olan kişi 'müflis' yani her şeyini yitirmiş, olarak nitelendirilir. Böyleleri, ecel vakti geldiğinde zorluk çekecektir.

Du'âlarla vuzûnı eyle tâze
Hulûs ile şürû' eyle namâza (166)

Burada, İslâm'ın beş şartını yerine getirmenin önemi ve şartları yerine getirirken neye dikkat edilmesi gerektiği açıklanır. Kişi, namaza başlamadan önce dualarla abdest almalı, zihnini arındırmalı, namazı kuru bir şekil olarak değil, samimi bir şekilde eda etmelidir.

Çıkarup virdüğün vaktin zekâtı
Fakîre eyle hüsn-i iltifâtı (167)

Zekât verilirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus ise zekâtın fakire "hüsn-i iltifat" edilerek verilmesidir. Zekât veren kişi muhatabını incitmeden zekâtını vermeli, gönlünü alıp iyi muamelede bulunmalıdır.

Fakîre nîm nân virsen riyâsuz
İrişür hastene sıhhat devâsuz (180)

Bayitte, yardımın riyasız, gösterişsiz yapılması gerektiği vurgulanarak yardımlaşmanın başka bir yönü üzerinde durulmuştur. Şair; "riyasız verilen yarım dilim ekmek, yardım edenin, devasız derde müptela olmuş hastasına şifa vesilesi olur" diyor. Meseleye hassas bir açıdan yaklaşarak sosyal yardımlaşmayı teşvik ediyor.

Yapılacak yardımların gizli olması gerektiği "Sağ elin verdiği sol elin görmesin" (Ötüken, 2000; 112) şeklinde atasözlerimize de girmiştir. "Psikolojide *Altruizm*; kişiye maddi ya da manevi bir yük getirmesine rağmen diğerleri için gönüllü yardımlarda bulunması anlamına geliyor. Kendinden bir şeyler feda ederek diğerlerine yardımlarda bulunma davranışı içeriğinde genellikle *empati* barındırıyor. Empati, diğerlerinin duygularını anlayabilme ve olaylara onların penceresinden bakabilme anlamı taşıyor. Daha açık ifade edecek olursak, yardıma ihtiyacı bulunan kişilerin hissettiklerini anlayabilen ve kendisini onların yerine koyabilen birey, büyük yüklerin altına girme pahasına bile olsa onlara yardım etmeye devam ediyor." (Bora, 2007)

Oruc tutsan sakın gıybet sözünden
Gözün hem sakla nâ-mahrem yüzünden (168)

Oruç tutan kişiye edilen tavsiye ise, dilini dedikodudan, gözünü de haramlardan, uzak tutması yönündedir.

Tavâf-ı Ka'be'ye niyyet idersen
Safâ-yı hâtır ile git gidersen (169)

Hac ile ilgili tavsiyeler ise şöyledir. Ka'be ancak 'safâ-yı hâtır' ile gidilecek bir mekândır. Lugatte safâ; gönül şenliği, ferahlık, hatır da; zihin, gönül, değer anlamına gelir. 'safâ-yı hâtır' zihnin ve fikrin huzurlu olması, kaygı ve endişeden azade bulunması anlamında kullanılmıştır. Eğer bir kişi Kâbe'ye gitmeye niyet ederse önce zihnini temizlemeli, duru bir gönülle oraya gitmelidir. Gönlünde dünya endişesi taşıyamalıdır. Behiştî, Safâ kelimesini tevriyeli kullanmıştır. Haccin vaciplerinden olan Sa'y ibadeti Safa tepesinden başlar. Safa-Merve arası yedi defa gidip gelerek tamamlanır. Metinden, nasıl Safa'sız hac olmazsa arınmış bir gönül olmadan da gönül Kâbe'sine girilmez, mesajı anlaşılmaktadır.

Gücünce ihtimâm it sâlihâta
Eger ilme eger savm u salâta (171)

"Birey, inandığı ve güvendiği aşkın varlığa karşı yaklaşma ve O'nunla bir iletişim kurma isteği içerisinde. Bunu da ancak dinî davranış olarak dua, ibadet ve bir takım ayin ve törenlerle gerçekleştirebilir. Ünlü psikolog W. James'e göre; ihtiyaç anlamında duanın ortaya çıkması, bireyin psikolojik yapısındaki sosyal benliğiyle de ilgilidir. Bu bağlamda duada kullanılan sözlerin o andaki ruh haline karşılık gelmesi ile kendini ilahi huzurda hissetme halinin elde edilmiş olması gibi iki önemli nokta vardır. Şayet bunlardan, sadece sözlerle ilgili olan kısım yerine getirilirse, bu büyü ve sihirle eş değer bir kategoride değerlendirilir. Oysaki duada asıl olan, bireyin aşkın varlıkla özel bir iletişim kurmasıdır." (Koç, 2000; 373-397) Behiştî de eserinde muhataplarına bu doğrultuda öğütler verir. Onları, 'salihat' a yani salih amel işlemeye davet eder. Sâlihât kavramı yapılan güzel işler, dine uygun ameller karşılığında kullanılmıştır. Şair, 'sâlihât' ı, sırasıyla; ilim, oruç ve namaz olarak açıklamıştır. İlimin oruç ve namazdan önce kullanılmış olması ilme, bilgiye verilen değeri gösterir. Mesaj, ibadetin ve ilmin ışığında; yani şuurla yapılması konusunda yoğunlaşmıştır. İbadet konusunda önerilen başka bir husus da kendini zora sokmadan, özenle -ciddiyetle- geçiştirmeden usulüne uygun eda edilmesidir:

Amel eyle amel sözün söz olsun
Çog olmaz ise az olsun öz olsun (172)

İslam inancına göre; insanoğlu, elest bezminde yaratıcıya, kulluk yapacağına dair söz vermiştir. Kişinin dünyadaki amelleri, ibadetleri verdiği kulluk sözünü yerine getirdiğinin delili gibidir. Hz. Muhammed'in hayatında, yapılacak amelin fazlalığından daha çok; az, devamlı, samimi ve gösterişten uzak ifa edilmesine dair tavsiyelerin yapıldığı hadiseler vardır. Behiştî'ye göre de insan ezelde verdiği sözde muhakkak durmalı, üstüne vazife olan amelleri yerine getirmelidir. Ancak, amelin fazla olmasından daha çok öz olması yani samimi bir şekilde yapılması gerekmektedir.

2. İkinci Behişt:

Bu bölümde edep konusu ele alınmıştır. Metinde, edebî izahına girilmeden önce tekrar 'iyilik' in önemi hatırlatılır.

İdenler eylük eylük bulı gelmiş
Cezâ ihsâna ihsân olı gelmiş (294)

İyilik eden iyilik bulur, güzel davranan güzel davranışla karşılaşır, diyerek "iyilik" in sadece kişinin kendine değil, topluma da faydalı olduğuna değinilir.

Edeb terk itmeyendür ana şâkir
Olur merdûd edebsüz olsa zâkir (306)

Edeb üzre olan fânî cihânda
Muzaffer oldı hem bunda hem anda (307)

“Arapça, iyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zarafet, usluluk, insanlara kavlen, fi'len güzel davranışta bulunmaktan ibarettir.” (Cebecioğlu, 2009; 180) “Kişideki bir meleke olup onu kötü hal ve hareketlerden vazgeçirir.” (Uludağ, 1995; 162) Allah’a gerçek anlamda şükredenler ancak edep sahibi olanlardır. Edepsiz olan kişiler Allah indinde kovulmuş, dönecek durumundadır. Dünyada edep ile hareket edenler, hem dünyada hem de ahirette bunun mükâfatını alacaktır.

3. Üçüncü Behişt:

Cömertlik konusunun işlendiği bu behiştte Allah için vermenin önemine işaret edilmektedir. Bölüm, Allah'ın ‘Cevvâd’ isminin vurgulandığı bir beyit ile başlar.

Sehâ kim zînet-i tab'-ı beşerdür
Anun cûdı ziyâsından eserdür (414)

Behiştî, sehâ yani cömertliği açıklarken “insan tabiatının yaratılışının zineti süsü” tabirini kullanır.

Egerçi çokdur evsâf-ı hamîde
Kamusından sehâvetdür güzîde (416)

Sehâ kim halk içinde mu'teberdür
Cinân bâğında bitmiş bir şecerdür (418)

Tüm kutsal dinlerde emredilen sabır, fedakârlık, cömertlik gibi duygular hayatın acı ve ızdıraplarını hafifleten, yaşam gücünü besleyen motive edici güçler olarak kişiyi psikolojik olarak koruyabilmekte (Uysal, 1996; 123) ve bireyde mesuliyet duygusunu geliştirerek şahsiyet bütünlüğü sağlanmasına yol açmaktadır. (Bilgiseven, 1985; 18) Yukarıdaki beyitlerde bu manada şair şunları söylemektedir: Dünya üzerinde övgüye layık pek çok vasıf olabilir ama bu vasıfların en güzidesi en seçkini cömertliktir. Cömertlik kişiye dünyada toplum içinde itibar kazandıran bir özelliktir. Ahirete bakan yönüyle ise cömertlik, cennet bağlarında biten bir ağaç gibidir.

Heves itme gurûr-ı tâc u tahta
Gerekmez sana illâ iki tahta (424)

Eserde, cömertliğin önemini anlatılırken, kişiyi Allah için ihmanda bulunmaktan alı koyan, makam-mansıp sevgisi ve gurur gibi olumsuz duygulara dikkat çekilir. İnsana, dünyanın geçiciliği ve ölüm gerçeği hatırlatılır.

Kimün tab'ında kim râsih ola cûd
Fırâk odına yakmaz anı Ma'bûd (434)

İnsanoğlunu en fazla endişelendiren duygulardan birisi şüphesiz ayrılıktır. Her insan sevdiği kişi ve mekânlardan ayrılmaktan korkar. Şair, bu güçlü duygunun etkisini kullanarak cömertliğin önemini öne çıkarır.

İrüp rûz-ı ecel itdükde rihlet
Sehâ anun komaz kalbinde hasret (437)

Yukarıdaki beyitte, ölüm-cömertlik münasebetinin başka bir yönü işlenmiştir. Ecel vakti geldiğinde, hayatını cömertlik ile geçiren kişinin kalbinde -dünyadan ayrılma ile ilgili- bir hasret bir acı bırakılmaz, denilerek; etkili bir anlatım ile muhataplar cömertliğe yönlendirilir.

Şu kim ana sehâ vasfı virildi
Cihânda beg gibi dirlik dirildi (438)

Eserde, cömertlik vasfına sahip olanlara ‘bey gibi dirlik’ bahsedileceği söylenerek, kişiye, verdiklerinden dolayı malının eksilmeyeceği, bilakis daha da artacağı müjdesi verilir. Burada eğitim açısından ‘dirlik’ kelimesinin özenle seçilmiştir. Dirlik, sözlükte: 1. Yaşayış, hayat, sağlık, varlık. 2. Huzur, erinç (TDK, 1988; 382) anlamlarına gelir. Kelime, varlıklı olmak yanında sağlıklı ve huzurlu olma gibi pek çok pozitif anlamı da içerir.

4. Dördüncü Behişt:

Melik oldur ki mülkidür bu âlem
İbâdîdur anun evlâd-ı Âdem (521)

Beyiti, bu bölümün ilk beyitidir. Allah’ın ‘melik’ mülkün gerçek sahibi, padişah sultan anlamına gelen ismi nazara verilir. Hz. Âdem’den beri dünyaya gelen bütün insanların O’nun kulu olduğuyla Allah’ın ne kadar büyük ve güçlü olduğu hissettirilir.

Cihâna geldi niçe merd-i huşyâr
Yolında itmedi mestâne reftâr (524)

Fenâsın anladı dünyâ-yı dúnun
Zebûnı olmadı mekr ü füsûnun (525)

Behiştî, dünyanın geçiciliğine işaret eder. Uyanık olan kişi bu alçak dünyanın sundukları karşısında sarhoş olmaz, onun büyü ve hilesine kanmaz, der. Daha sonra kişiye tevekkülde sebat edip iradesini kullanması tavsiye edilir:

Tevekkülde sebât üstüne oldu
Derûnı nûr-ı îmân ile toldı (529)

Böylece insanın özü imanın nuru ile aydınlanır.

5. Beşinci Behişt:

Celâlinde cemâlin gizlemişdür
Sülûk erbâbı anı izlemişdür (646)

Şitâsının sonunda var bahârı
Güle râğıb olan anar mı hârı (648)

Beşinci bölümde; sıkıntılar karşısında insanın nasıl bir tavır takınacağı ve bunların nasıl aşılabileceği izah edilir. Metne göre Allah’ın celali içinde cemali gizlidir. Kış mevsiminden sonra muhakkak bahar gelecektir. Hakikat yoluna girenler hadiselerin arkasındaki hikmete nazar eder. Eğer bir kişi güle talip oluyorsa, onun dikeninden şikâyet etmemelidir. Çünkü her güzel güzellik bir bedel ister.

Çeker bir bendesini imtihâna
İder eltâfına anı bahâne (649)

Dünya musibetleri aslında bir imtihandan ibarettir. Allah, kullarını lütfuna mazhar etmek ve kendine yakınlaştırmak için imtihanı bahane eder.

6. Altıncı Behişt:

Beşer etfâl iken âhir olur pîr
Nazar kıl var ise idrâk ü tedbîr (762)

Gülün evrâkı olmaz mı perîşân
Anunçün eylemez mi bülbül efgân (763)

Bu bölümde, ölümsüzlüğün sadece Allah'a mahsus olduğundan, onun dışında var olan her şeyin gelip geçici olduğundan bahsedilir. İnsan ne kadar yaşasa da eninde sonunda yaşlanacak ve hayata veda edecektir.

7. Yedinci Behişt:

Sa'âdet ana hıdmet eylemekdür
Her emrine itâ'at eylemekdür (861)

Bu dünyada gerçek mutluluğa ulaşmak Allah'ın emrine itaat edip, onun her emrine hizmet etmekten geçer.

Gönül geçmek gerek hırs u hevâdan
Erenler el çeküpdür mâsivâdan (866)

Erenler Allah'tan başka her şeyden uzaklaşıp gönüllerinden hırsı uzaklaştırır ve nefsin arzularını terk ederler.

Gurûra virmesün lezzât-ı dünyâ
Sakın bu çâhdan oldunsa binâ

İnsan, dünya lezzetlerinden dolayı gurura kapılmamalıdır. Dünya, gerçek alemin yanında değersiz, küçük bir kuyudan ibarettir.

Biş on yıl ömre aldanmak gereksüz
Anunçün odlara yanmak gereksüz (875)

Ebedî ahiret hayatına göre dünya çok kısadır. Dünya gibi kısa ve geçici bir mekân için zahmet çekmek, üzülme gereksiz bir uğraştan ibarettir. İnsanoğlu dünyadaki kazanma hırsını dengelemelidir.

8. Sekizinci Behişt:

Şair, eserin son bölümü olan bu bölüme çalışmanın önemi vurgulayarak başlar:

Kişi dünyâda sa'y itmek gerekdür
Yolun togrısına gitmek gerekdür (988)

Çalışmanın öneminden sonra ağırlıklı olarak işlenen konu ise peygamber sevgisi ve ona tabi olmanın önemidir.

Olup didâra âşık âb gibi
Resûlu'llâhı sev ashâb gibi (994)

Metinde, 'didâra âb gibi âşık olmak' tabiriyle sevilene duyulacak sevginin niteliğine işaret edilmektedir. Sevgi su gibi temiz, saf, coşkulu ve karşılıksız olmalıdır. Buna göre; kişi, peygamberi sahabe gibi âşk ile sevmelidir.

Behiştî; *Hâtîmetü'l Kitâb* bölümünde şiirinde sanata ve süse önem vermediğini, eseri yazmadaki asıl amacının şöhret değil nasihat etmek olduğunu, söyler. Yazdıklarında suretten yani sanat yapmaktan daha çok anlama önem verdiğini, eserini Allah'ın lütfu ve O'ndan aldığı ilhamla yazdığını dile getirir:

Hudânun fazlıdır bu nazm u tertîb
Buna lâzım degüldür nakş u tezhîb (1097)

Nasîhatdür garaz şöhret degüldür
Gerekli ma'nîdür sûret degüldür (1098)

SONUÇ

Behiştî'nin *Heşt Behişt* mesnevisi birçok açıdan günümüzde kullanılabilecek geçerliliği olan nasihatlere sahip önemli bir edebi eserdir. *Heşt Behişt* klasik Türk edebiyatının eğitimle, dolayısıyla hayatla iç içeliğine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu eser, eğitimde rahatlıkla kullanılabilecek niteliktedir. Eser, edebiyat ve eğitim ilişkisi bağlamında ele alınabilecek bir eser niteliğindedir. *Heşt Behişt*'te, psikoloji, sosyoloji, felsefe vb. birçok bilimin konusuna giren meselelere çözüm önerileri getirilmiştir. Edebiyatçılar dışında, başta eğitimciler olmak üzere, psikolog ve sosyologların da eserden yararlanabileceği söylenebilir.

Çalışmamızda, tasavvufi bir nasihat-nâme olan ve insan eğitimini amaç edinen *Heşt Behişt*'ten yola çıkarak; benzer türdeki eserlerin günümüzün bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmek istedik.

Altı asır hüküm süren klasik edebiyatın divanları yanında farklı eserler de incelenmeli, bu edebiyat her yönüyle ele alınmalı ve bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Böyle bir değerlendirme sonrasında bu edebiyatın kapsamı ve çeşitliliği her şeyden öte sosyal hayatla olan bağı net olarak görülecektir. Haksız olarak Arap ve Acem taklidi olmakla suçlanan eski edebiyatımız yeni nesillerin zihninde ancak o zaman gerçek değerini bulacaktır.

Klasik edebiyat metinleri üzerinde, disiplinler arası çalışmalar hız kazanmalı, metinler mutlaka farklı disiplinlerin dikkatine arz edilmelidir. Böylece bilim dalları, tarihte kendilerini ilgilendiren meselelerden ve gelişmelerden haberdar olacaktır. Yedi asırlık ciddi bir birikime sahip olan bu edebiyat birçok tarihi, sosyal ve kültürel hadiseleri yansıtan belgeler niteliğindedir. Klasik edebiyat çerçevesinde telif edilen eserlerin genel olarak toplumu iyiye, doğruya vb. güzelliklere sevk ettiği hakikati de dikkate alınırsa eldeki malzemenin eğitim açısından değeri daha da belirginleşecektir. Geçmişin zenginliklerini yansıtan bu çalışmalar, aynı zamanda yeni nesle, mensup oldukları kültür adına özgüven kazandıracaktır.

Tarihsel perspektifte sosyal hadiselerin gelişim süreci önemlidir. Bu anlamda çağının sözcüleri konumunda olan şair ve yazarların dilinden oluşan edebi metinler, yaşanan hadiselerin kişiler tarafından algılanması, toplum üzerindeki etkisi açısından aydınlatıcı rol oynayacaktır. Bu tecrübe benzer problemler karşısında önemli bir veri olmanın yanında modernize edilebilecek sınanmış örnek ve metotlar olarak değerlendirilebilecektir.

Toplumsal bir süreç olan eğitim, sosyal hadiselerle tanıklık eden edebi metinler ışığında ele alınmalı, toplumu oluşturan kişi ile kurumların toplumu eğitimde kullandığı metotlar, bir iletişim ve eğitim aracı olarak işlev gören edebi metinler aracılığıyla da incelenmelidir.

KAYNAKÇA

Aydemir, Yaşar. **Behiştî Divanı: Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni**, Ankara MEB Yayınları, 2000.

Bilgiseven, Amiran Kurtkan. **Din Sosyolojisi**, İstanbul Filiz Kitabevi, 1985.

- Bora, A. Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi-Psikoloji Köşesi <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/gelisim/psikoloji/insan.htm>
- Canım, Rıdvan. **Latîfi Tezkiretü'ş Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)**, Ankara A.K.M.Y., 2000.
- Cebecioğlu, Ethem. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Develioğlu, Ferit. **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara Aydın Kitabevi, 1986.
- Doğan, M. N. (1999a). "*Klasik Edebiyatımızda Sanat ve Şiir Felsefesi (Poetika)*", **Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslararası Sempozyumu**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Doğan, M. N. (1999b). "*Metin Şerhi Üzerine*". **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler. Haz. Mehmet Kalpaklı**, İstanbul: YKY, 1999, 422-2.
- Eliot, T.S. (1971). "*Şiirin Toplumsal Görevi*", **Türk Dili, Eleştiri Özel Sayısı**, Çev: Nur DERİŞ.
- Govan, Mc, T. ve Guzzetti, B. "Edebiyat Temelli Sosyal Bilgiler Öğretimi", Çev: Ahmet Doğanay, Çukurova Ün. Türkoloji Araştırmaları Merkezi <http://turkoloji.cu.edu.tr>.
- Kant, İmmanuel. **Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi**, Çev: İonna Kacuradi, Ankara 1982.
- Kaplan, M. (2001). "*Manzum Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular*" **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.9, s.133
- Koç, M. (2000). "*Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım*", **Cumhuriyet Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.373-397.
- Kortantamer, Tunca. **Eski Türk Edebiyatı Makaleleri**, Ankara Akçağ Yayınları, 1993.
- Kurnaz, C.(1995). "*Divan Şiirinde Belge Redifler*", **Yedi İklim**, X/67 (Ekim), s. 65-68.
- Levend, A. Sırrı. **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul Enderun Kitabevi, 1984.
- Okuyucu, Cihan. **Divan Edebiyatı Estetiği**, İstanbul L&M Kitaplığı, 2004.
- Ötügen, Adnan. **Türk Atasözleri ve Deyimleri**, Ankara Milli Kütüphane Başkanlığı, MEB Yayınları, 2000.
- Özbalcı, Mustafa (1995), **Yahya Kemâl'in Duygu ve Düşünce Dünyası**, Samsun: Sönmez Matbaası.
- Rogers, C. R. (1961). "*A theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework.*" **In S. Koch (ed.).Psychology: A study of science. Mc Graw Hill.**
- Solmaz, Süleyman. **Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı, İnceleme-Metin**, Ankara A.K.M.Y., 2005.
- Şentürk, A.A. (1993). "*Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Adetler ve Günlük Hayattan Sahneler I-II*" **Türk Dili Dergisi**; Dilçin, C. (1999). "*Türk Kültürünün Kaynağı Olarak Divan Şiiri*", **Türk Dili** s.571.
- Şentürk, A. Atillâ. **Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler**, İstanbul Kitabevi Yayınları,2002.
- Tezeren, A. (1988). "*Zamanı Etken Kullanma*", **Verimlilik(Aylık Bülten)**
- Tuman, Mehmed Nâil. **Tuhfe-i Nâilî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri**, Ankara Bizim Büro Yayınları, Haz. Cemal Kurnaz- Mustafa Tatçı, 2001.
- TDK. **Türkçe Sözlük I-II**, Yeni Baskı, (A-J), Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul Marifet Yayınları, 1995.
- Uysal, Veysel. **Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri** İstanbul Marmara Üniversitesi Yayınları, 1996.
- Tarlan, Ali Nihat. **Edebiyat Meseleleri**, Ötügen, İstanbul 1981.
- Yalom, Irvin. D. **Güneşe Bakmak Ölümle Yüzleşmek** (Çev: Zeliha İyidoğan Babayiğit) İstanbul Kabalcı Yayınları, 2008.
- Yeniterzi, Emine. **Behişt'in Heşt Behişt Mesnevisi**, İstanbul Kitabevi Yayınları, 2001.